

A kereskedelem munkaerőgazdálkodásának néhány jellemző vonása Szolnok megyében

I.

A szocialista kereskedelem kialakulása

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye a felszabadulás előtt iparilag a legelmara-
dottabb területek közé tartozott. Az ipari tevékenységen belül a kézműipari
jelleg dominált. A megye egyoldalú gazdaságszerkezetét mutatja, hogy a kere-
sőknek még egytizede sem tartozott az iparhoz, ugyanakkor kétharmad ré-
szük a mezőgazdaságban dolgozott. A kereskedelem az összkeresőknek mint-
egy 4 százalékát foglalkoztatta 1941-ben, ez az arány országosan 6 százalék.¹

A felszabadulás után, 1949-ben a foglalkoztatottak főbb ágazatok sze-
rinti megoszlása csak kismértékben változott az 1945 előttihez képest. A me-
gye gazdasági egyoldalúsága így tovább fokozódott, amit bizonyít az is, hogy
a keresőknek több mint 70 százaléka továbbra is mezőgazdasági munkát vég-
zett. Az aktív keresők mintegy 3,7 százalékát foglalkoztatta a kereskedelem,
amely ekkor is jóval alacsonyabb az országos átlagnál. Ez összefüggött azzal,
hogy a megye kereskedelmi hálózata rendkívül fejletlen, korszerűtlen volt.
Igen sok kis, egyszemélyes vegyes bolt üzemelt mind a városokban, mind a
falvakban.

A felszabadulást követő években a kereskedelem újjászerveződése szövet-
kezeti és állami tulajdon alapján indult meg. Először a földművesszövetkeze-
tek alakultak meg, már 1945 elején kisparaszti összefogással elkezdődött a
szervezésük. Maga a szövetkezeti mozgalom nem volt idegen az itt élőkől. A
felszabadulás előtt a *Hangya* szövetkezeti mozgalom behálózta a megyét, de
tej- és hitelszövetkezetek is tevékenykedtek. Kezdetben a földművesszövetke-
zetekben a beszerzés, az értékesítés, az áruforgalom másodrendűnek tűnt. Az
új falu elsősorban politikai szervezetet látott bennük. A születő *fmsz-moz-
galom* érdemeket gyűjtött az első pillanattól kezdve a falu-város közötti áru-
csere megteremtésében, a falu, igaz, még szűkös ellátásában, a nélkülözhető
termékek együttes értékesítésében. Kezdetől fogva nem nyereszkezdést láttak
a kereskedelemben, hanem a háború után sokszor még éhező városiak élelem-
ellátását.

Az *fmsz-mozgalom* sok nehézséggel küszködött. A kezdődő infláció miatt
szinte teljes egészében közvetlen árucserét folytattak, a kereskedelemben is

a közvetlen csere uralta a piacot. A gabona éleket jelentett. 1946-ban súlyos aszály sújtotta az országot. Beszolgáltatás nem volt, a közellátást felvásárlással kellett biztosítani. Ezt a jogot azonban nem az fmsz-ek kapták meg, hanem a Mezőgazdasági Szövetkezeti Központ (MSZK), amely elsősorban magánkereskedőket tömörített. Így a gabonával üzérkedtek. Fekete piacon és magas áron értékesítették. Az MSZK célja a földművesszövetkezetek kereskedelmi tevékenységének visszaszorítása volt. Eszközként gazdasági és politikai módszert egyaránt alkalmaztak.

A szövetkezeti mozgalomban a fordulat éve 1947. Ez év májusában fogadták el az új szövetkezeti törvényt, amely lehetőséget teremtett az egészséges szövetkezeti mozgalom megteremtésére. Az új szövetkezeti törvény megjelenése után a szolnoki magánnagykereskedők támadásba indultak úgy, hogy a kiskereskedők között ellenhangulatot keltsenek. Bár ekkor már volt új forint, a kevés áru miatt a közvetlen csere tovább folyt. Ezért az árak igen magasak voltak, a szolnoki élelmiszerárak jóval meghaladták a budapesti árakat.

Ennek ellenére a szövetkezeti mozgalom erősödött, egyre több tagja lett. 1948-ban a megyében működő 244 szövetkezeti társulásból 71 az fmsz-hez tartozott.³ Megerősödésükhöz hozzájárult az, hogy rendezték soraikat, kizárták azokat, akik tisztességtelen haszonra akartak szert tenni. 1949-ben a megye szövetkezetei egyesültek. A Hangya szövetkezet boltjait is szocialista tulajdonba vették, nagyobb részük állami vállalathoz, kisebb részük fmsz-hez került.

Az 1950—60-as években a szövetkezetek tevékenységében a boltfejlesztés került előtérbe. Sok mintaboltot hoztak létre, amelyekben a közszükségleti cikkek mellett szépirodalmi, politikai és szakirodalmi könyveket is lehetett kapni.

Szolnok megyében az állami kereskedelem kialakítása 1948 végén kezdődött. Itt hozták létre a VIII. számú *Körzeti Népbolt Nemzeti Vállalatot*, amely kezdetben nemcsak a városokban, hanem a falvakban is létesített üzleteket. Mivel 1952—53-ra a földművesszövetkezetek megerősödtek, területrendezésre kerülhetett sor. A falvak népboltjait átadták a helyi fmsz-eknek, az állami kiskereskedelem a megye városaiban és Martfűn koncentráldott. 1947-től megkezdődött a nagykereskedelmi vállalatok lerakatainak szervezése is.

Az 1960—70-es években a megye kereskedelme igen gyors fejlődést mutatott — elsősorban a IV. és V. ötéves terv idején. Fejlesztették üzlethálózatukat, szélesítették az áruválasztékot. Ezt a fejlődést erőteljesen meghatározta a városiasodás, a népesség mozgása, a fogyasztói igények változása.

Az ország kiskereskedelmi forgalmából a megye növekvő mértékben részesedett. Míg 1952-ben az össz-kiskereskedelmi forgalom 2,98%-át forgalmazta megyénk, addig pl. 1970-ben 3,63%-át, 1982-ben 3,86%-át. 1955-höz képest 1980-ra a teljes kiskereskedelmi eladás mennyisége közel ötszörösére emelkedett. Ezen belül a vegyesiparcikk-eladás 8,5-szörösére, a bolti élelmiszer-vásárlás 4,3-szorosára, a ruházati eladás 2,9-szeresére, a vendéglátóipari fogyasztás háromszorosára nőtt. A kereskedelem fejlődésével a foglalkoztatottak száma és összetétele sem maradt változatlan, a megye aktív kereső népességének 8,9%-a dolgozott 1980-ban a kereskedelem területén.⁴

II.

A megye kereskedelmében foglalkoztatottak száma és megoszlása 1968–1980 között

Az indirekt irányítási rendszer a vállalati tevékenységben lényeges változásokat hozott. Ezek a változások a kereskedelmi vállalatokat is érintették. Gazdasági önállóságuk megnövekedett. A munkaerő-gazdálkodás terén a létszámmal való ésszerű gazdálkodást tűzték ki célul.

A foglalkoztatottság alakulását nem elegendő kizárólag azzal mérni, hogyan alakul a létszám az egyes területeken, bár ez alapján is vonhatunk le következtetéseket. A kereskedelemben a létszám összetételét igen sok szempont figyelembevételével vizsgálhatjuk: tulajdonstruktúra alapján, nemek szerint, a forgalommal való összefüggések alapján (fizikai és nem fizikai), korcsoportok szerint, szakképzettség alapján stb.

Szolnok megye kereskedelmében az elmúlt 12 év alatt a foglalkoztatottak száma mintegy 5000 fővel nőtt. 1980-ban 17 500,⁵ 1981-ben 17 803 fő dolgozott e népgazdasági ágban. (1970-ben az összes aktív kereső 6,8⁰/₀-a, 1980-ban 8,9⁰/₀-a dolgozik a kereskedelemben.) Ez az arány alacsonyabb az országos átlagnál, amely a vizsgált időszakokban 7,9 ill. 9,5⁰/₀.⁶

Meg kell azonban jegyezni, hogy az országos átlaggal való összehasonlítás során nyert képet torzítja az a tény, hogy a kereskedelem centralizált: fővárosi és tájegységi, több megye ellátását végző kereskedelmi szervek nem megyearányosan működnek.

Tulajdonstruktúra alapján vizsgálva a foglalkoztatottságot, megállapíthatjuk, hogy a szövetkezeti kereskedelem foglalkoztatja az alkalmazottak nagyobb hányadát. 1971-ben 52,3⁰/₀, 1975-ben 53,3⁰/₀, 1980-ban 53,8⁰/₀, 1981-ben 54,1⁰/₀ a szövetkezeti kereskedelemben dolgozók aránya.⁷

A kereskedelem egyes ágazataiban foglalkoztatottak megoszlása is nagy különbségeket mutat a két szektorban. Ezt érzékelteti az alábbi táblázat.

Szolnok megye kereskedelmében foglalkoztatottak megoszlása szektorok szerint 1971–1980-ban

Megnevezés	A foglalkoztatottak aránya % ban					
	állami szektorban			szövetkezeti szektorban		
	1971.	1980.	1981.	1971.	1980.	1981.
Nagyker	39,6	32,1	30,8	8,4	8,8	8,4
Boltí kisker.	25,3	30,5	29,4	32,4	37,7	—
Gyógyszerker.	8,9	9,7	9,7	—	—	—
Vendéglátás	25,8	27,0	29,1	19,1	20,4	—
Ker. szolg.	0,4	0,7	1,0	1,8	—	—
Egyéb ágazat	—	—	—	38,3	33,1	—

(A szövetkezeti kereskedelem 1970-es adatában a kereskedelmi szolgáltatások is szerepelnek. Forrás: Szolnok megye Statisztikai Évkönyvei adatai alapján számított arányok.)

Az adatokból úgy tűnik, hogy a szövetkezeti szektorban a nagykereskedelmi tevékenység végzésére lekött munkaerő aránya jóval kisebb, mint az állami szektorban. Ennek oka alapvetően az, hogy e tevékenység már az ötvenes években is az állami szektor hatáskörébe tartozott, s az ésszerű munka-

fejlődését erőteljesen visszafogta. A pengőnek nem volt értéke. A termény megosztás nem is kívánja, hogy mindkét szektor kiépítse teljes nagykereskedelmi hálózatát. Ebből következik, hogy a szövetkezetek a bolti kereskedelemben alkalmazzák a munkaerő nagyobb hányadát. Külön megemlítendő, hogy egyéb ágazatokban is (pl. termelő-szolgáltató) köt le jelentős számú munkaerőt. A *szövetkezeti kereskedelem* a megye lakossága általános élelmiszer-szükségletének kielégítésén túl, jelentős szerepet tölt be a zöldség- és gyümölcsellátásban. Különböző termelőtársulásokban is részt vesznek; jelentős a méhész szakcsoport, nyúl- és libatenyésztő szakcsoport, kertszövetkezet, valamint szolgáltatások végzése is tartozik tevékenységi körükbe.

Mindkét szektorban csökkent a nagykereskedelemben foglalkoztatottak aránya, s nőtt a kiskereskedelmi alkalmazottaké. Itt a forgalom növekedése indokolja a plusz munkaerő alkalmazását. Ugyanakkor egyre gyakoribb a nagykereskedelmi hálózat kiiktatása a felvásárlások kapcsán, ami azt is maga után vonja, hogy relatíve kevesebb munkaerőre van szükség.

1981-ben a vegyes tevékenységű, úgynevezett *demigross kereskedelem* szerepe megnőtt a szövetkezeti szektorban. Ez azt jelenti, hogy a kiskereskedelmi boltok egyre több árut szereznek be közvetlenül a termelőktől, így lerövidül az áru útja, ami a vevőknek és a boltoknak egyaránt kedvező. Az 1981. évi Szolnok megyei Statisztikai Évkönyv adata alapján a foglalkoztatottak 86,5%-a foglalkozik vegyes tevékenységű kereskedelemmel.

Fizikai és nem fizikai dolgozók arányának alakulása a megye kereskedelmében

1976-ban a KSH új ágazati osztályozási, valamint állománycsoportosítási rendszert vezetett be. A kereskedelemben a forgalomtól függő alkalmazottak a fizikai állományba kerültek. A két kategória tartalmilag abban tér el egymástól, hogy néhány kisegítő munkakör (portás, takarítónő stb.) fizikai állományba került a korábbi forgalomtól független dolgozók állományából. Ugyanakkor a forgalomtól függő alkalmazottak közül nem fizikai munkakörbe került a dolgozók egy része — pl. a háromfős és annál több alkalmazottal dolgozó hálózati egységek vezetői és helyettesei. Így statisztikailag összehasonlíthatók az 1971-es és 1980-as adatok.

Szolnok megye kereskedelmében foglalkoztatottak megoszlása 1971-ben és 1980-ban

Megoszlás	Teljes munkaidőben foglalkoztatottak megoszlása százalékban			
	fizikai		nem fizikai	
	1971	1980	1971	1980
Állami szektor	68,9	64,1	21,1	30,0
— nagyker.	53,3	60,6	38,0	43,3
— kisker.	72,5	66,5	11,2	27,1
— gyógyszerker.	87,5	68,6	10,2	25,1
— vendéglátás	82,5	65,5	9,1	26,6
— ker. szolgáltatás	84,4		9,4	
Szövetkezeti szektor	78,2	64,6	14,4	28,9
— nagyker.	76,8	72,6	16,2	21,8
— kisker.	88,8	72,8	—	21,1
— vendéglátás	94,4	67,3	—	25,0
— ker. szolgáltatás	78,0		12,0	
— egyéb ágazat	61,5		33,4	

(Forrás: Szolnok megyei Statisztikai Évkönyvek — 1971., 1980. — munkaügyi adatai alapján kiszámított adatok. Nem tartalmazzák a foglalkoztatott nyugdíjasokat, szakmunkástanulókat, nem teljes munkaidőben foglalkoztatottakat.)

Az adatokból láthatjuk, hogy a szövetkezeti kereskedelemben a fizikai dolgozók részaránya 1971-ben lényegesen nagyobb. Ez a különbség azonban tíz év alatt csaknem teljesen eltűnik. A két szektor reális összehasonlításának azonban komoly akadálya van. Az állami szektorban a szakágazatokba sorolt fizikai — nem fizikai állomány adatai vannak. A szövetkezeti szektort illetően: a nagykereskedelem a Zöldért Vállalatnak, a bolti kiskereskedelem az Áfész ill. a Tisza-vidék bolthálózatának, az egyéb ágazat a felvásárlási, ipari, központi igazgatási állománynak felel meg. 1981-ben mind az állami, mind a szövetkezeti szektorban a fizikai dolgozók részaránya emelkedett 1,6, illetve 0,3%-kal 1980-hoz képest.

A táblázatban nem szerepelnek a nem teljes munkaidőben foglalkoztatottak. Ők a vizsgált időszakban az összfoglalkoztatottak mindössze 2—3 százalékát jelentették. Létjogosultságukat az indokolja hogy a csúcsgazdálkodási időszakokban kiegészítik, pótolják a teljes munkaidőben foglalkoztatottakat. Bár arányuk alacsony, azonban a munkaerőforrás e területen korlátozott. Ma már lehetőség nyílik a gyes mellett nem teljes munkaidőjű foglalkoztatásra is, de ez nem terjed úgy, mint amilyen mértékben a vállalatok szeretnék.

A foglalkoztatott *nyugdíjasok* részaránya a vizsgált időszakban 4—6 százalék között mozog. Alkalmazásuk felhalmozott ismeretanyaguk, szakértelmük és a fiatalok oktatása szempontjából igen fontos, tehát foglalkoztatásuk növelése indokolt lenne.

Nemek szerinti csoportosítás

A foglalkozási struktúra legnagyobb méretű és társadalmi szempontból legnagyobb jelentőségű változása a keresők nemek szerinti összetételében tapasztalható. Amíg országosan 1949—1980 között az összes keresők száma 24%-kal emelkedett, addig a férfikeresők száma gyakorlatilag változatlan maradt, s a női keresők száma mintegy 80%-kal haladta meg az 1949-es színvonalat.⁸ A nők a korábbi évtizedekben még számottevő munkaerő-tartalékokat jelentettek, de már közöttük is csaknem megvalósult a teljes foglalkoztatottság.

Hogyan alakult a kereskedelemben a foglalkoztatottak nemek szerinti megoszlása? Ezt mutatja az alábbi táblázat.

*A kereskedelemben foglalkoztatottak nemek szerinti megoszlása
százalékban*

Év	Országosan		Szolnok megyében	
	férfi	nő	férfi	nő
1949	64,1	35,9	64,5	35,5
1960	48,0	52,0	53,8	46,2
1970	39,0	61,0	40,4	59,6
1980	36,7	63,3	35,3	64,7

(Forrás: 1970. és 1980. évi népszámlálási adatok.)

Az adatokból kitűnik, hogy a kereskedelemben foglalkoztatott nők aránya rohamosan növekedett mind országosan, mind a megyében. Ma ilyen magas arány csak az egészségügyi, szociális, kulturális szolgáltatások területén

van. Pl. 1980-ban e területeken az összfoglalkoztatottak 72,3⁰/₀-a nő.⁹ A nők ilyen magas foglalkoztatottsági arányát még egy adat támasztja alá — az összes aktív kereső nő 13,8⁰/₀-a a kereskedelemben dolgozik. Mindennek hatása van a kereskedelempolitika számos területére (bér, szociálpolitika, nyitvatartási idő stb.)¹⁰

A Szolnok megyei Tanács kereskedelmi osztályának adatai szerint a megye kereskedelmében 1979-ben 1975-höz képest 11⁰/₀-kal nőtt a vezető beosztásúak száma. Azonban a vezető beosztású dolgozók nemek szerinti megoszlása semmit nem változott. Mindkét időszakban a nők mintegy 13⁰/₀-a, a férfiak mintegy 30⁰/₀-a került vezető beosztásba.

Ennek a problémának az oka nagyon összetett. Mint tudjuk, a kereskedelemben foglalkoztatott fiatal nők a munkába lépésük után rövid időn belül 3—6 évre kiesnek a munkából, s mire az alapvető jártasságot megszerzik, a férfitollgozókkal szemben jelentős hátrányba kerülnek, mind szakmai téren, mind a fizetésekét illetően.

Számításaim szerint az V. ötéves terv időszakában azonos kategórián belül a nők átlagkeresete 500—900 forinttal maradt el a férfiak átlagkeresetétől. Ez nemcsak a fizikai és nem fizikai kategóriába sorolt dolgozókra vonatkozik, hanem a vezető állásúakra is. 1975-ben pl. a vezető beosztású férfiak átlag 700 forinttal kerestek többet, mint a nők. Ez a különbség a tervidőszak végére alig mérséklődött.

A problémát fokozza, hogy a kereskedelemben az átlagkeresetek a többi népgazdasági ághoz képest kedvezőtlenül alakultak. Míg 1975-ben pl. az iparban kifizetett átlagbér 2418 Ft/fő volt, a szövetkezeti kereskedelemben 2444, az állami kereskedelemben 2333 Ft/fő.¹¹ Tehát lényeges különbség nincs a két ágazat között. Mindez 1981-re már nem mondható el. A kereskedelem a népgazdasági ágak közül a legrosszabban fizetett lett a megyében.

A foglalkoztatottak havi átlagkeresete Szolnok megyében

Népgazdasági ág	1981-ben
Ipar	3907
Építőipar	4124
Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás	3985
Szállítás, hírközlés	4302
Kereskedelem	3462
Vízgazdálkodás	4430
Anyagi ágak együtt	3975

(Forrás: Szolnok megyei Statisztikai Évkönyv, 1981.)

Az átlagkeresetek fent bemutatott alakulása nemcsak megyei jelenség. Meg kell azonban jegyezni, hogy a megye vállalatai a kiérdemelt bérfejlesztési lehetőséget nem mindig használják fel, s ez is okozza a többi ágazathoz képest a lemaradást. Mi ennek az oka?

— Mindenki tartalékol, a vállalatok „biztonságra” törekednek. Ha túllépi a megengedett bértömegkeretet, progresszív bérfejlesztési adót kötelesek fizetni, az ettől való félelem miatt inkább visszatartják a béreket.

— Év végén a tartalékoltt béreket a megye vállalatainak többsége nem törzsbéresítette. Többnyire jutalom formájában kiosztották.

— A vállalatok erőteljesen fejlesztéscentrikusak. Míg országosan az a tendencia jellemző, hogy a fejlesztések növekedési üteme a korábbiakhoz ké-

pest lényegesen lassúbb, addig ez a megye kereskedelmi vállalatainál alig érezhető.

— A részesedési alapból képezik vállalatunk a jóléti alapot is. A kereskedelemben az egy főre vetített jóléti alap nem éri el az iparvállalatokét, ennek ellenére a vizsgált vállalatok igen korlátozottan használták fel az elmúlt években ezt az alapot.

Mire lehet következtetni a leírtakból? A vállalatok lemondanak egy olyan ösztönzőről, amely hozzájárulhatna a dolgozók megtartásához. A bérfejlesztési lehetőség teljes kihasználásával bérnövekedést lehetne elérni. A növekvő részesedési alapból nagyobb év végi részesedést, jutalmakat, újítási díjakat stb. lehetne fizetni.

Az 1982. végéig alkalmazott bérszabályozási rendszer ennek ellenére összességében betöltötte funkcióját. Az, hogy a megyénkben a kereskedelmi dolgozók keresete a többi népgazdasági ághoz képest alacsony, nemcsak a társadalmi megítélés problémája, hanem kereskedelmi vállalatunk bérigazdálkodásából is következik. Tehát bátran kell élni a bérfejlesztéssel, ki kell használni a szabályozók adta lehetőségeket.

Hozzá kell azonban tenni, hogy a kereskedelemben az utóbbi években a jövedelmezőségi mutató növelése érdekében igen sok intézkedés, számos új forma bevezetése történt: így például a bérszabályozás új rendszerének alkalmazása; az eredményérdekeltségű, a költségtérítéses, a szerződéses üzemeltetés és a bérleti rendszerek elterjedése a vállalatoknál; a bolthálózatban pedig a csoport- és az egyéni érdekek összekapcsolása.

Mindezek azt eredményezik, hogy:

- erősödik a forgalom növelésére irányuló magatartás;
- nő az eszközökkel, élőmunkával, dologi költségekkel való takarékoskodás;
- a fogyasztói értékítéletek jobban tükröződnek a kereskedelem áruajánlatában, készleteiben, áraiban;
- az üzletek közötti verseny célja a vevők meglegedése útján érhető el, ami kulturáltabb, több szolgáltatást nyújtó magatartásokban mutatkozik meg;
- elterjedtebb lesz a visszahatás a termelőkre, mert a kereskedelem az „eladhatóság” kritériuma alapján vásárol;
- emelkedik a szakmai hozzáértés színvonala, mert több alap, közép- és felsőfokú végzettségű egyén dolgozik az ágazatban és csökken a szakképzetlenek száma és aránya;
- a vállalati jövedelmezőségi mutató bérfejlesztési alapot képez, megnő a szerepe, jelentősége és a gazdálkodó szervezetek nyeresége fokozódó mértékben hozzájárul a népgazdasági mérlegek egyensúlyának fenntartásához, javításához.

III.

Munkaerőmozgás Szolnok megye kereskedelmében

A munkaerőmozgás a társadalmi-gazdasági fejlődés természetes velejárója. Munkaerőmozgásnak minősül a munkaerő minden helyváltoztatása, amelynek során a dolgozó valamely munkahelyre — beosztásba — belép, vagy onnan kilép. A munkaerőmozgás költségekkel jár, társadalmi veszteséget okoz.

Ugyanis: a munkahely-változtatást megelőzően a kilépő munkaerő teljesítménye csökken és az újonnan belépő munkaerő betanítása is költségekkel jár, teljesítménye csak fokozatosan éri el a gyakorlott dolgozóét.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a munkaerőmozgás káros jelenség. A *munkaerőmozgás hasznos, ha a változtatás a hatékonyság megnövekedésével jár együtt*. Ez a feltétel azonban gyakran nem érvényesül. Ugyanis az egyének gyakran kedvezőtlen munkafeltételek, munkakörülmények, kereseti aránytalanságok stb. miatt változtatnak munkahelyet.

A munkaerőmozgás létrejöhet demográfiai csere következtében, amikor az egyének a gazdaságilag inaktív népesség köréből az aktív keresők közé lépnek be, vagy onnan a háztartásba térnek vissza, ill. munkahely-változtatás során. Ez utóbbi folyamatot fluktuációnak nevezzük. A munkaerőmozgást a kereskedelemben számos tényező befolyásolja. A kiváltó okok között szerepelnek olyanok, amelyeket a vállalatok nem, vagy csak jelentéktelen mértékben tudnak befolyásolni, de a statisztikai állományban változást okoznak. Ilyen pl. a gyés, sorkatonai szolgálat, nyugdíjazás stb. Másrészt szerepelnek olyanok, amelyek a kereskedelem speciálisan nehéz munkakörülményeiből adódnak, pl. több műszak, késő esti vagy éjszakai munka a vendéglátásban stb.

A *munkaerőmozgás* vizsgálatát a Szolnok megyei Tanács kereskedelmi osztályához beérkezett adatok alapján végeztem azon vállalatok körében, amelyek az osztály számára adatszolgáltatási kötelezettséggel rendelkeznek. Mivel ez a foglalkoztatottaknak közel 70%-át érinti, úgy gondolom, a levont következtetések a sokaság egészére is jellemzőek. A *vizsgált időpontok: 1976., ill. 1980.* A statisztikai jelentésekben 1980-ban a szüneti tanulók foglalkoztatását nem jelezték, így azt az 1976. évben sem vettem figyelembe. Kétségtelen, hogy figyelembevételükkel lényegesen nagyobb fluktuációt mutatnánk ki. Ez azonban nem adna igazán reális képet megyénk kereskedelmének munkaerőmozgásáról.

A munkába lépések Szolnok megyében a következőképpen alakultak:

	1976		1980	
	fizikai	nem fizikai	fizikai	nem fizikai
	%	%	%	%
Első ízben munkaviszonyt létesítők	13,7	11,6	15,3	6,2
Munkahelyet változtatók (más munkahelyről való átlépés)	77,5	67,6	71,6	72,1
Gyésről és sorkatonai szolgálatról visszatérők	8,8	20,8	13,1	21,7
	100,0	100,0	100,0	100,0

1980-ban a munkahelyet változtatókat részletesebb bontásban is nyomon követjük: a 71,6%-on, illetve 72,1%-on belül az áthelyezések aránya mindössze 6,4, illetve 14,5% — fizikai és nem fizikai állomány — az előző munkaviszonyukat hat hónapon belül megszakítók aránya 50,1, illetve 53,3% és a hat hónap eltelte után a kereskedelemben munkaviszonyt létesítők aránya 15,1, illetve 4,3%. Mint látható, legnagyobb súllyal azok szerepelnek mindkét állományban, akik fél éven belül más munkahelyről beléptek, illetve kiléptek valamely kereskedelmi vállalathoz, s lehet, hogy ugyanezek, akik rövid időn belül távoznak.

Azt is lényeges megvizsgálunk, hogy az *első ízben munkaviszonyt létesítők* milyen iskolai forma elvégzése után, illetve tevékenységi körből kerültek a megye kereskedelmébe. Igen pozitív jelenség, hogy a döntő többségét a kereskedelmi és vendéglátóipari szakmunkástanulók alkotják — 65,3%-os arányban. A szakképzettséget adó középiskolai képzést kapott munkavállalók aránya 11,8%. Meg kell jegyezni, hogy a vállalatok szívesebben alkalmaznak szakmunkásképzési formában végzeteket. Ennek okát elsősorban abban látom, hogy ez az iskolaforma jóval gyakorlatiasabb képzést nyújt, a napi problémákban jobban eligazodnak a volt szakmunkástanulók.

A vállalatok „rövid távú szemlélete” mutatkozik meg abban, hogy a szakközépiskolát végzettekkel szemben türelmetlenek, s a megszerzett tudásanyag kiaknázására többnyire nem törekednek. Ettől függetlenül igen pozitívnak tartom vállalatainknak azt a törekvését, hogy az először munkaviszonyt létesítők döntő hányadát a szakirányú képzésben résztvevőkből biztosítják. Az alkalmi munkások, önállók stb. aránya mindössze 3%. De alacsony — 6,5% — a gimnáziumból a kereskedelembe kerülők aránya is.

Az először munkaviszonyt létesítők mellett a népgazdaság egyéb ágazataiból is áramlott munkaerő a megye kereskedelmébe. Az 1980-as év olyan sajátos esztendő volt — legalábbis a korábbiakhoz képest —, amikor az ipar nem növelte a létszámát, sőt az ipari termelésben a foglalkoztatottak számában néhány százalékos csökkenés következett be. A *fizikai állományban* a munkahelyet változtatók előző népgazdasági ágazata között a kereskedelem szerepelt legnagyobb arányban, kb. 35%, majd az ipar 25,6%-os aránya emelkedett ki. Ebben az adatban azonban az is benne van, hogy különösen a szövetkezeti kereskedelemben az egyéb tevékenység — s ezen belül az ipari tevékenység — aránya a foglalkoztatottságot tekintve magas, és vonzerőt gyakorol más népgazdasági ágak felé.

A nem fizikai állománycsoportban a munkahelyet változtatók csaknem fele korábban is a kereskedelemben dolgozott. Relatív jelentős az iparból ideáramlott munkaerő — közel 17% —, s a mezőgazdaságból is hasonló arányban áramlott munkaerő a kereskedelembe.

Hogyan alakult a *kilépések* aránya? 1976-ban és 1980-ban az átlagos állományi létszám csaknem 30%-a lépett ki a kereskedelemből. (1976-ban a kilépések aránya 28,7, 1980-ban 28,3%.) Különösen a fizikai állományban magas a fluktuáció aránya. 1976-ban a dolgozók 34,7%-a, 1980-ban 33,6%-a változtatott munkahelyet. A nem fizikai állományban ezek az arányok a következők: 14,7, ill. 16,4%. Ezek arra hívják fel a figyelmet, hogy a kereskedelemben nem érvényesülnek azok a tendenciák, mint a népgazdaság többi ágazatában. Az országos átlagnak csaknem a kétszerese a kereskedelemben munkahelyet változtatók aránya.

Mi az oka annak, hogy a fluktuáció ilyen magas? (Úgy vélem, megállapításaim nemcsak Szolnok megyére, hanem az egész kereskedelemre vonatkozhatnak.)

— A népgazdaság többi ágazatában biztosított munkakörülményekhez képest kedvezőtlen munkafeltételeket tudnak biztosítani. (Gondoljunk például a nyitvatartási időre.)

— A nehéz fizikai munka aránya magas, és ezt többnyire nők látják el.

— A bérezési rendszer problémái. Általában a népgazdasági ágak közül a kereskedelemben a legalacsonyabbak az átlagbérek. A vállalatok a bérfeljesztési lehe-

tőségeket nem mindig használják ki. Sok esetben visszatartják a bérfejlesztési keretet — nincs megfelelő kockázatvállalási készségük.

Milyen okok váltották ki a munkából való kilépéseket 1976-ban, illetve 1980-ban?

O k o k	1976-ban		1980-ban	
	fizikai	nem fizikai	fizikai	nem fizikai
Nyugdíjazás, elhalálozás	5,4	6,0	7,7	8,7
Gyes, sorkatonai szolgálat	16,8	26,7	16,8	20,4
Munkaszerződés meg nem hosszabbítása				
lejárta	36,2	28,6	15,9	16,9
Munkavállaló felmondása	41,0	34,8	37,3	34,8
Fegyelmi elbocsátás	0,6	0,8	0,9	0,6
Áthelyezés	—	—	1,9	3,1
Egyéb ok	—	—	19,5	18,2

Mint láthatjuk, az okok között mindkét időszakban a munkavállaló felmondása szerepel legnagyobb súllyal. Hogyan lehetne csökkenteni a felmondások számát? Csak *tudatos* kereskedelempolitikai intézkedésekkel, amelyek vonzóbbá teszik a pályát és megtartják a már itt dolgozókat. Komplex intézkedési rendszer szükséges, amely kiterjed a munka és szociális körülmények javítására, a bérezési rendszer problémáinak megoldására stb. Ehhez szükségszerűen alkalmazkodni kell a vállalati bérpolitikának is, mivel az egyes vállalatoknál, munkahelyeken dől el az, mennyire képesek megakadályozni a fluktuációt, megtartani a munkaerőt.

IV.

Mi várható a következő években a megye munkaerő-gazdálkodásában. Elsődlegesen azzal kell számolnunk, hogy a feladatok megoldásához a már meglévő munkaerőt kell felhasználni. A munkaerő iránti kereslet népgazdasági szintű mérséklődése ellenére sem várható a kereskedelemben a munkaerő-kínálat érzékelhető növekedése. A jelenleg tapasztalt, területenként és szakmánként jelentkező munkaerőgondok várhatóan hosszú ideig jellemzőek lesznek. A munkaerő-gazdálkodás előtérbe kerülését a munkaerőhelyzetén kívül a gazdasági hatékonyság növelése is indokolja. Ennek érdekében célszerű lenne, ha a vállalatok:

— Az eddigieknél jobban kihasználnák a részmunkaidős foglalkoztatásban rejlő lehetőségeket.

— Ha törekednének még több nyugdíjast fizikai munkakörben alkalmazni. (A nyugdíjasokat érdekeltté lehetne tenni a munkavállalásban.)

— A megyében is számolni kell azzal, hogy egyre több vendéglátóipari és kereskedelmi üzlet szerződéses üzemeltetési formában és az üzletek egy részének bérbeadásával fog működni. Ez az irányító létszám csökkenését vonhatná maga után.

— A munkaerő a munkaidő alatt nincs egyenletesen leterhelve. A rendelkezésre álló munkaidőalap jobb felhasználása érdekében a Munka Törvénykönyve olyan lehetőségeket biztosít, hogy a dolgozók egy része a munkaszerződés módosításával több munkakör betöltését végezheti. Jó módszer lehet a törvényes munkaidőt meghaladó, önként vállalt munkavégzés lehetőségeinek

igénybevétele, az eddig külső munkavállalókkal megoldott feladatoknak saját dolgozókkal, mellékfoglalkozás igénybevételével vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszony keretében történő elvégeztetése.

DR. NAGY RÓZSA

1. 1941. évi Népszámlálás, Történeti Statisztikai Kötetek; Budapest 1976, KSH
2. 1970. évi Népszámlálás 24. kötet, Budapest, 1971. KSH.
3. Szövetkezeti Magvetők, Budapest, 1971.
4. 1980. évi Népszámlálás, Budapest, 1981. KSH.
5. Szolnok megye Statisztikai Évkönyve, 1980., 1981.
6. 1970. és 1980. évi Népszámlálás, KSH, 1971., 1981.
7. Szolnok megyei Statisztikai Évkönyvek, 1971, 1975, 1980, 1981 adatai alapján számítottak.
- 8., 9., 10. 1980. évi Népszámlálás, KSH, 1981.
11. Szolnok megyei Tanács kereskedelmi osztályának adatai.

